

مطالعه تنوع و پراکنش کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۸

اشکان رحمانی^۲

مجیدرضا مقنی پور^۳

چکیده

شیراز با دارا بودن بیش از ۸۰ رشته و زیررشته فعال یکی از قطب‌های صنایع دستی کشور است؛ به همین جهت از طرف سازمان جهانی یونسکو در سال ۱۳۹۸ شیراز به عنوان شهر جهانی صنایع دستی ثبت شد. گروه صنایع دستی چوبی و حصیری بعد از گروه دست بافته‌های داری و غیرداری از نظر کمی بیشترین صنعتگران را به خود اختصاص داده است. هنر خاتم، معرق چوب و منبت چوب در بین مردم از شناخته شده‌ترین آنهاست. بعضی از رشته‌های صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز در کارگاه‌های خانگی و بعضی دیگر در کارگاه‌های کوچک یک الی سه نفره انجام می‌شود. این پژوهش که با هدف شناسایی، جمع‌آوری، طبقه‌بندی کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز به لحاظ پراکندگی جغرافیایی، تعداد کارگاه‌ها، سهم این گروه در تولید ناخالص ملی، شناسایی خاندان‌های با سابقه و نیروی انسانی شاغل انجام شده است، به این پرسش پاسخ خواهد داد که صنایع دستی تنوع، پراکنش جغرافیایی، فراوانی کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری به تفکیک رشته، همچنین سهم این گروه در تولید ناخالص ملی و مناسبات خانوادگی در شهر شیراز چگونه است. روش پژوهش توصیفی تحلیلی است. گردآوری اطلاعات با ابزار کارت مشاهده و پرسش‌نامه برپژوهش‌های میدانی استوار بوده و با استفاده از روش گلوله‌برفی اطلاعات تکمیلی به دست آمده است. در قسمت تجزیه و تحلیل از روش‌های کیفی و در قسمت‌های لازم به شکل جدول، نمودار اطلاعات لازم ارائه شده است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که تعداد ۱۳۶۰ صنعتگر در ۱۱۸۳ کارگاه صنایع دستی چوبی و حصیری در ۱۶ رشته فعالیت می‌کنند و همچنین این کارگاه‌ها در مناطق ۵ و ۴ و ۸ شیراز به نسبت بیشتر پراکنده هستند. **واژه‌های کلیدی:** شیراز، صنایع دستی چوبی و حصیری، پراکنش جغرافیایی.

1-DOI: 10.22051/JJH.2021.36702.1667

۲-استادیار گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، نویسنده مسئول. rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir

۳-استادیار گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. moghanipour@shirazu.ac.ir

در حال حاضر، سبک زندگی مردمان استان فارس در سه جامعه شهری، روستایی و عشایری مشاهده می‌شود؛ بنابراین، نوع زندگی مردمان استان در شکل‌گیری صنایع دستی مخصوص خود تأثیر مستقیمی داشته که با گذشته مردمان تولیدکننده آن نیز پیوندی ناگسستنی دارد. صنایع دستی یکی از اصلی‌ترین مشاغل سنتی و میراث فرهنگی مردمان استان فارس محسوب می‌شود؛ به طوری که در این استان حدود یک صد رشته و زیررشته صنایع دستی وجود دارد. از شاخص‌ترین و شناخته شده‌ترین رشته‌های صنایع دستی استان می‌توان به خاتم‌سازی، جوک‌کاری، قلم‌زنی، کاشی هفت‌رنگ، منبت‌کاری، معرق‌کاری، انواع دست‌بافته‌های داری مانند گلیم‌بافی، جاجیم‌بافی، قالی‌بافی و گبه‌بافی اشاره کرد. به جز دست‌بافته‌های داری که تولید آن در سطح استان پراکنده است، دیگر رشته‌ها بیشتر در شیراز مشاهده می‌شود. در حال حاضر شیراز یکی از قطب‌های صنایع دستی کشور است که در بیش از ۸۰ رشته صنایع دستی فعال است، به همین جهت از طرف سازمان جهانی یونسکو شهر شیراز در سال ۱۳۹۸ به عنوان شهر جهانی صنایع دستی ثبت شد. کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری از شناخته شده‌ترین گروه‌های صنایع دستی در شیراز از نظر کمی بعد از دست‌بافته‌های داری به حساب می‌آید و همین امر باعث انتخاب آنها جهت این پژوهش شد. در شیراز تنها در رشته خاتم تعداد خانواده‌هایی که چندین نسل فعالیت می‌کرده‌اند، چشمگیر است، به عبارت دیگر در این خانواده‌ها یادگیری موروثی بوده است. در دیگر رشته‌های هنرهای چوبی جریان متفاوت است. یادگیری بیشتر اکتسابی بوده و در مواردی نادر موروثی است، با این وصف تا حد ممکن، صنعتگرانی که حداقل دو نسل پیشتر آنها در یک رشته فعالیت کرده بودند، شجره آنها آورده شد. پراکنش این کارگاه‌ها در سطح شهر شیراز، تعداد صنعتگران، جنسیت، سن آنها به طور یکسان نیست. این مقاله که بخشی از یک طرح پژوهشی بوده، اساس آن را پژوهش‌های پیمایشی تشکیل می‌دهد، با هدف شناسایی، جمع‌آوری، طبقه‌بندی کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز به لحاظ پراکنندگی جغرافیایی، تعدد کارگاه‌ها، سهم این گروه در تولید ناخالص ملی، شناسایی خاندان‌های سابقه و نیروی انسانی شاغل انجام شده است. نگارندگان مشخصاً به دنبال یافتن پاسخ برای پرسش ذیل هستند:

تنوع، پراکنش جغرافیایی، فراوانی کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری به تفکیک رشته، همچنین سهم این گروه در تولید ناخالص ملی و مناسبات خانوادگی در شهر شیراز چگونه است؟

پیشینه پژوهش

بیشتر مطالب بسیاری در قالب کتاب، طرح پژوهشی، پایان‌نامه و مقاله در خصوص صنایع دستی فارس نوشته شده است. بیشتر آنها یا با رویکرد شناسایی ویژگی‌های فنی و تزئینی، سیر تحول و تطور آن با مسئله برخورد کرده‌اند یا بخشی از کتاب مدنظر را به معرفی کلی صنایع دستی اختصاص داده‌اند، اما به صورت خاص درباره کارگاه‌های صنایع دستی شیراز و همچنین تنوع و پراکنش جغرافیایی آنها مطالعه‌ای صورت نگرفته است. در زیر به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

مطالعه، شناسایی، امکان‌سنجی و ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز قطب‌ها و محورهای گردشگری (۱۳۹۰) عنوان طرح پژوهشی است که در چهارده جلد مهندسان مشاور رویان انجام داده‌اند. جلد یازدهم این طرح پژوهشی به صنایع دستی استان فارس اختصاص دارد. برای انجام این فصل از طرح پژوهشی یاد شده در قسمت مبانی نظری به جهت‌گیری‌های استراتژیک، تعاریف و مفاهیم، ماهیت تاریخی صنایع دستی، صنایع دستی و مدرنیته، ماهیت فرهنگی صنایع دستی و همچنین از منظر زیبایی‌شناسی و ساختاری به صنایع دستی اشاره شده است. طرح مطالعاتی ایجاد بازارچه‌های صنایع دستی در استان فارس (۱۳۸۹) یکی از طرح‌های پژوهشی مرتبط در حوزه صنایع دستی فارس است که تعدادی از اعضای هیئت علمی دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز انجام داده‌اند. این طرح با توجه به ماهیت آن دارای قسمت‌های مختلفی از جمله عوامل مؤثر بر مکان‌یابی معماری در نظر گرفته شده برای بازارچه‌ها و همچنین شناخت صنایع دستی استان فارس است. شناسایی و بررسی صنایع دستی رایج و بومی شهرستان‌ها از دیگر مباحثی است که در این مطالعه گنجانیده شده است.

طرح جامع گردشگری استان فارس (۱۳۸۱) را علی‌رضا حسینی و همکارانشان انجام داده‌اند. در این پژوهش سه جلدی به مقوله زیرساخت‌های گردشگری، پتانسیل‌ها، امکانات و همچنین جاذبه گردشگری استان اشاره شده است. در این مطالعه تیم پژوهشی، فصل چهارم از جلد

سوم راه جاذبه‌های گردشگری استان اختصاص داده‌اند که بخش اول آن مربوط به صنایع دستی است. کتاب اطلس ملی ایران «صنایع دستی» (۱۳۸۰) که حسین یآوری آن را تهیه و تنظیم کرده است، از سلسله کتاب‌های اطلس است که سازمان نقشه برداری آن را منتشر کرده است. در این کتاب که جلد چهاردهم از مجموعه کتاب‌های اطلس است، بحث صنایع دستی ایران و دیگر کشورها و همچنین شورای جهانی صنایع دستی (WCC) مطرح شده است. نویسنده در این کتاب وضعیت صنایع دستی را از لحاظ کارگاهی، نوع رشته، فعالان این حوزه و همچنین به تفکیک استانی به صورت نمودار و جدول بیان کرده است.

هیچ‌کدام از مطالعات صورت گرفته در زمینه صنایع دستی شیراز، رشته‌های صنایع دستی این شهر را به شیوه میدانی و همچنین زیررشته‌های موجود در این شهر را بررسی نکرده‌اند و مطالعات پیشین با رویکرد گردشگری بوده که بخشی از مطالعات به صورت کلی صنایع دستی شیراز را معرفی می‌کند، آن هم بدون آمار و ارقام کارگاه‌های موجود. وجه تمایز این مقاله با مطالعات پیشین، متکی بودن بر یافته‌های میدانی و راستی‌آزمایی با مجوزهای صادر شده از ارگان متولی و اشاره به صورت خاص به یک گروه از صنایع دستی شیراز، تعداد کارگاه‌ها و نیروی انسانی است.

فعالان این حوزه کمک گرفته شد تا بتوان اطلاعات جامع و دقیقی از وضعیت رشته‌های موجود صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز به دست آورد. جامعه آماری این پژوهش، کارگاه‌های صنایع دستی شیراز و حجم نمونه کارگاه صنایع دستی چوبی و حصیری است.

صنایع دستی چوبی و حصیری فعال شیراز

شیراز از مراکز مهم صنایع دستی در کشور است که در ۱۷ گروه و بیش از ۸۰ رشته و زیررشته فعال است، طبق آمار معاونت صنایع دستی و هنرهای سنتی فارس و همچنین تحقیقات میدانی که در سطح شیراز از کارگاه‌های صنایع دستی انجام شد، بعد از گروه دست بافته‌های داری و غیر داری بیشترین شاغلان در شیراز به گروه هنرهای چوبی و حصیری اختصاص دارد. فعالان این گروه خانم‌ها و آقایان در رده‌های سنی متفاوت‌اند. تعداد کارگاه‌های معرق چوب، منبت چوب و خاتم از همه بیشتر بوده و در جامعه عمومیت بیشتری دارد. از آنجایی که عنوان گروه، رشته‌ها و زیررشته‌های موجود در این مقاله طبق لیست مصوب معاونت صنایع دستی و هنرهای سنتی کشور است (جدول ۱)، در این لیست گاه رشته‌هایی مثل کنده‌کاری روی چوب و منبت چوب دیده می‌شود که از نظر شیوه کار به هم بسیار نزدیک بوده، اما مجوز برای آنها جداگانه و در ذیل

جدول ۱: صنایع دستی چوبی و حصیری فعال شهرستان شیراز بر اساس لیست مصوب معاونت صنایع دستی (منبع: نگارندگان)

رشته	گروه
جوک‌کاری، یافت الیاف چوبی، خاتم، حصیربافی، خراطی چوب، سوخت روی چوب، احجام چوبی سنتی، کنده‌کاری روی چوب، کپوبافی، گره چینی، مشبک چوب، منبت چوب، معرق چوب، معرق منبت، مشبک، نازک‌کاری	صنایع دستی چوبی و حصیری

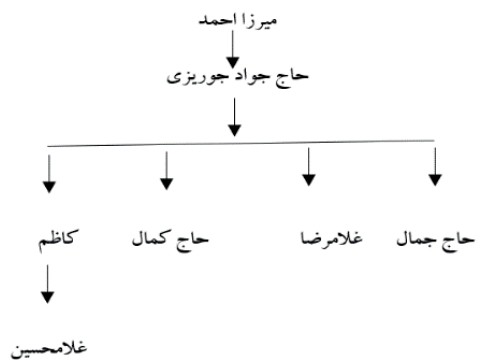
این رشته‌ها صادر شده است یا بعضی از آنها زیررشته دیگری است؛ مثل منبت مشبک زیرگروه منبت چوب یا معرق منبت زیررشته معرق چوب می‌تواند باشد. با توجه به اینکه مجوزهای صادر شده بر اساس لیست مصوب بود، نگارندگان ناگزیر به آن استناد کرده، توصیف رشته‌ها، جداول و دسته‌بندی کارگاه‌ها طبق آن انجام شد. در ذیل به معرفی و ویژگی‌های رشته‌ها اشاره شده است.

جوک‌کاری

جوک‌کاری عبارت است از ایجاد نقوش هندسی با استفاده از چوب‌های رنگی معمولاً دوالی سه رنگ با مقطع مثلث، مستطیل که از کنار هم قرار دادن آنها نقوش مدنظر ایجاد

روش پژوهش و جامعه آماری

روش پژوهش در این مقاله توصیفی تحلیلی است و در قسمت تجزیه و تحلیل از روش‌های کیفی و در قسمت‌های لازم به شکل جدول، نمودار اطلاعات ضروری ارائه شده است. به جز اطلاعات پایه، تعاریف و مباحث تاریخی که از مطالعات کتابخانه‌ای به دست آمده، باقی اطلاعات میدانی بر اساس مجوزهای صادر شده از معاونت صنایع دستی و هنرهای سنتی فارس و راستی‌آزمایی میدانی است و همچنین به شیوه گلوله‌برفی اطلاعات تکمیلی دریافت شده است. ابزار گردآوری کارت مشاهده، فرم پرسش‌نامه و همچنین در بعضی موارد برای حصول نتیجه بهتر، از مصاحبه با کارشناسان فنی، مصاحبه با پژوهشگران و

چارت ۱. شجره نامه خاندان جوریزی (جوک کار) (منبع: نگارندگان)

می‌بافند. بامبوفای از زیررشته‌های حصیربافی است که در دو دهه اخیر پس از اقامت هنرمندی به نام ابراهیم غلامی (چارت ۲) از استان گیلان به آموزش و توسعه این رشته در شیراز کمک کرد. علی‌رغم اینکه در اقلیم جغرافیای فارس بامبورشد نمی‌کند، خیلی سریع علاقه‌مندان زیادی به این هنر پیدا شد و این باعث ارسال مواد اولیه مصرفی از استان گیلان به شیراز شد (تصویر ۳ و ۴).

تصویر ۳. سبد بامبو (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴. بامبوفای (منبع: نگارندگان)

می‌شود. جوک‌کاری از نظر ساختار علی‌رغم شباهت زیاد با هنر خاتم، تفاوت‌هایی نیز دارد؛ جوک مثل خاتم تنها به صورت روکاری به کار گرفته نمی‌شود، بلکه گاهی به صورت جازنی و گاهی به عنوان یک جزئی از شیئی خاص مثلاً به عنوان کلاف اصلی چهارچوب استفاده می‌شود. در جوک تنها از چوب استفاده شده در صورتی که در هنر خاتم علاوه بر چوب، مواد دیگری نظیر فلز و استخوان نیز کاربرد دارد. کارگاه خاندان جوریزی معروف‌ترین کارگاه جوک‌کاری در شیراز است (رحمانی و الحمیدی، ۱۳۹۰: ۹۲). در دهه ۸۰ با آموزش استاد-شاگردی کارگاه جوریزی تعداد دو نفر به صورت مستقل کارگاه جوک دایر کردند. تولیدات بزرگ کارگاه جوریزی غالباً به صورت درب‌های اماکن متبرکه، طبل‌های هیئت‌های عزاداری، گل‌میز و آثار کوچک‌تر شامل قاب، جعبه و هر اثری که با خاتم ساخته شود با جوک هم تولید شدنی است (تصویر ۱ و ۲). حاج جواد جوریزی و فرزندان ایشان غلامرضا، جمال، کمال، کاظم از هنرمندان شناخته شده این هنر در شیراز هستند (چارت ۱).

تصویر ۱. ساخت جوک (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲. قامه جوک (منبع: نگارندگان)

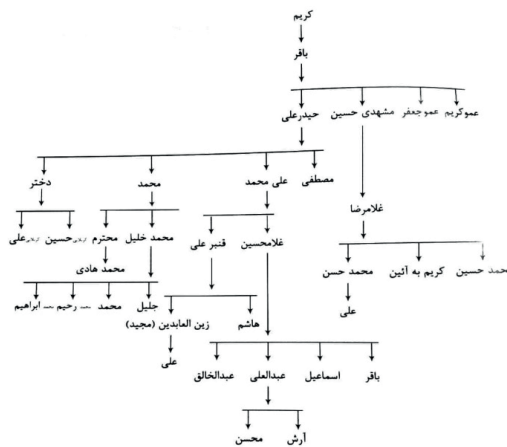
بافت الیاف چوبی (بامبوفای)

اساساً بامبوفای مبتنی بر درهم بافتن رشته‌های تهیه شده

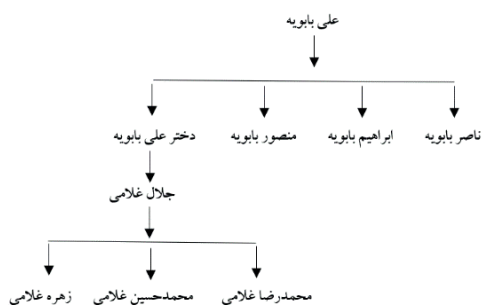

تصویر ۶. خاتم چسبانی (منبع: نگارندگان)

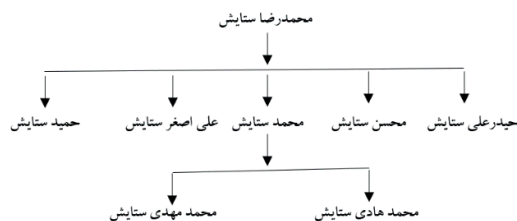
خاندان کشتی آرا (چارت ۷)، رسول داناپور، خاندان مینا، برادران فلاح پورو غلامعلی اطمینان از شناخته شده ترین ها هستند.

چارت ۲. شجره نامه خاندان غلامی (بامبو باف) (منبع: نگارندگان)

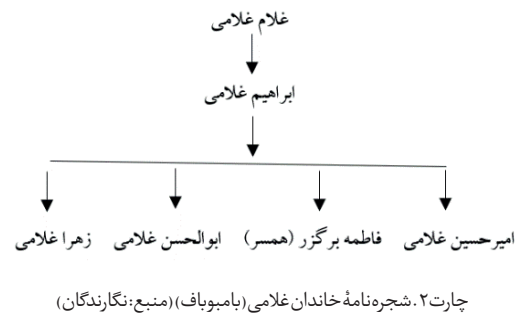

چارت ۳. شجره نامه خاندان گلریز خاتمی (خاتم ساز) (منبع: نگارندگان)

چارت ۴. شجره نامه خاندان غلامی (خاتم ساز) (منبع: نگارندگان)

چارت ۵. شجره نامه خاندان ستایش (خاتم ساز) (منبع: نگارندگان)

خاتم
 هنر خاتم از رشته های شاخص صنایع دستی چوبی شیراز محسوب می شود که سابقه آن بر اساس نمونه موجود حداقل به دوره زندیه می رسد (طهوری، ۱۳۶۵: ۱۹). خاتم اصیل شیراز دارای ویژگی های زیر است: ۱. خطوط و اشکال موزون در تشکیل گل های خاتم؛ ۲. استفاده از آستر در پشت برش های خاتم و چسب مرغوب، ترجیحاً سریشم گرم؛ ۳. کوچک بودن مقطع مفتول های مثلثی چوبی و فلزی استفاده شده؛ ۴. استفاده از ورقه های مسی در جدا کردن گل ها؛ ۵. صاف و هموار بودن سطح خاتم و دقت در برش خاتم ها (روزی طلب و جلالی، ۱۳۸۲: ۲۶۲). امروزه همچنان بعضی از کارگاه ها با هدف حفظ اصالت، خاتم های با کیفیت تولید می کنند؛ از جمله ساخت یک جفت صندوقچه ضریح عتبات عالیات به دست استادکاران خاتم ساز شیراز نمونه بارزی از آن است. کارگاه هایی نیز با هدف عرضه به بازار و توان رقابت با دیگر قبیان و همچنین پایین آوردن قیمت تمام شده مجبور به کاستن کیفیت تولیدات خود می شوند (تصویر ۵ و ۶). هنرمندان بنام زیادی در رشته خاتم در شیراز وجود دارند. خاندان گلریز خاتمی

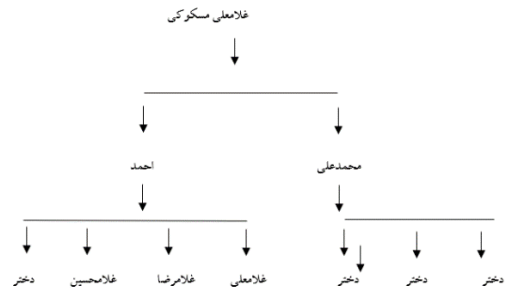

تصویر ۵. صندوقچه ضریح عتبات عالیات (منبع: نگارندگان)

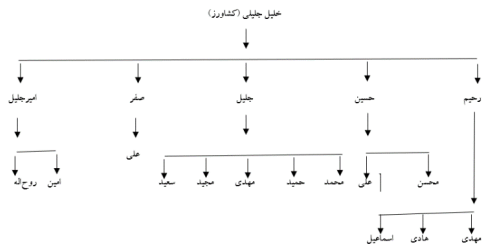
(چارت ۳)، خاندان صنایع خاتم، جلال غلامی (چارت ۴)، خاندان ستایش (چارت ۵)، خاندان مسکوکی (چارت ۶)،

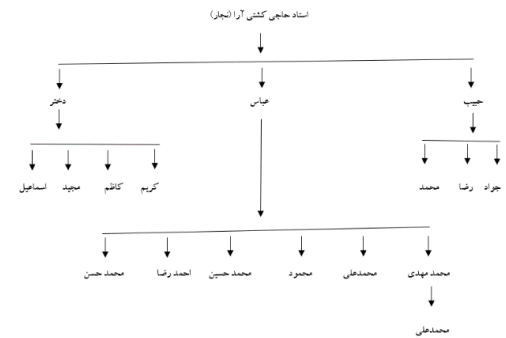
تصویر ۸. بوریا (URL2)

چارت ۶. شجره نامهٔ خاندان مسکوکي (خاتم ساز) (منبع: نگارندگان)

چارت ۸. شجره نامهٔ خاندان جلیلی (بوریا باف) (منبع: نگارندگان)

۷. شجره نامهٔ خاندان کشتی آرا (خاتم ساز) (منبع: نگارندگان)

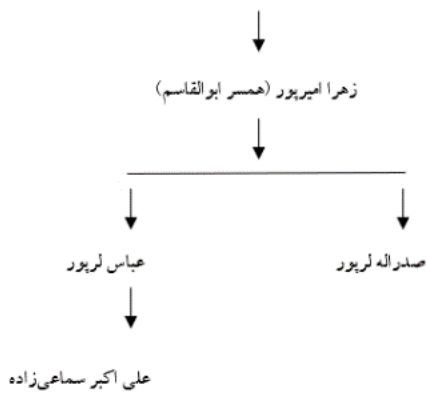
حصیربافی (بوریا بافی)

بوریا بافی از جمله رشته‌های صنایع دستی بومی بخش زرقان شهرستان شیراز است که قدمت زیادی در این ناحیه دارد. مواد اولیهٔ بوریا بافی از نی زارها یا از برگ درختان نخل چیده شده و پس از خشک کردن، کوبیدن و در نهایت با بافتن و درهم تنیدن آن محصول نهایی به دست می‌آید (تصویر ۷ و ۸). در زرقان و شیراز بیشتر سفارش برای پوشش بام منازل، آلاچیق‌ها، کپرها و همچنین کیسه‌های بزرگ برای قراردادن وسایلی که وزن سنگینی نسبت به حجمش نداشته باشد، مثل تنباکو کاربرد دارد. جلیل جلیلی (چارت ۸)، ابوالقاسم لریپور (چارت ۹) مجیدرضا صادقی (چارت ۱۰)، اسماعیل درویش پور، از صنعتگران معروف این رشته به حساب می‌آیند.

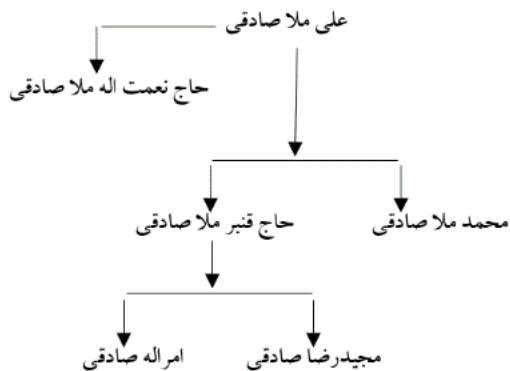

تصویر ۷. مواد اولیه جهت ساخت بوریا (URL2)

ابوالقاسم لریپور

چارت ۹. شجره نامهٔ خاندان لریپور (بوریا باف) (منبع: نگارندگان)

چارت ۱۰. شجره نامهٔ خاندان صادقی (بوریا باف) (منبع: نگارندگان)

خراطی چوب

صنعتگران خراطی در شیراز معمولاً با صنعتگران هنرهای چوبی به خصوص مثبت کاری رابطهٔ کاری نزدیکی دارند.

چوب‌های خراطی‌شده هنرمندان منبت‌کار، منبت‌کاری می‌شود (تصویر ۹ و ۱۰). چوب‌هایی که برای خراطی به کار گرفته می‌شوند اغلب دارای بافت و تراکم یکنواختی است (تسلیمی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۹۸). این چوب‌ها را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: چوب‌های سخت و چوب‌های نرم. چوب‌های سخت از درختان پهن‌برگ به دست می‌آید مانند گردو، نارون، بلوط، بید، افرا، زبان‌گنجشکی؛ درخت‌هایی مانند کاج که برگ سوزنی دارد چوب نرم دارند، مانند سپیدار، چوب قرمز، صنوبر، سروناز، کاج. خاندان باشتی (چارت ۱۱) و خاندان دادگر (چارت ۱۲) از خراط‌های شناخته‌شده شیراز هستند.

تصویر ۹. گلدان خراطی و منبت‌کاری شده (منبع: نگارندگان)

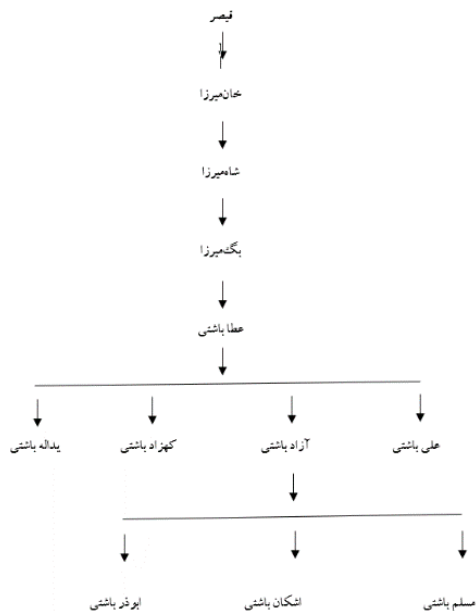

تصویر ۱۰. خراطی چوب (منبع: نگارندگان)

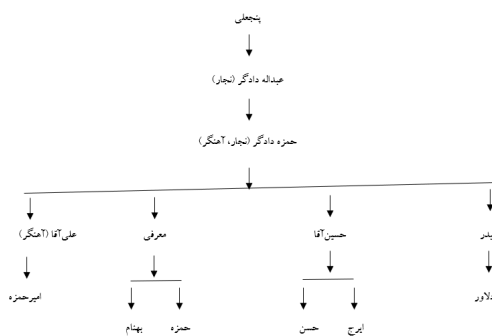
سوخت روی چوب (محرق ساقه‌گندم)

محرق ساقه‌گندم از زیررشته سوخت روی چوب در شیراز است. بعد از بازکردن ساقه‌گندم و چسباندن آن بر روی بستری از چوب یا نئوپان و انتقال دادن طرح بر روی آن و

در نهایت با حرارت دادن به وسیله هویه برقی یا قالب، عمل سوخت‌نگاری صورت می‌گیرد. تنها یک صنعتگر در شیراز با مجوز در رشته محرق ساقه‌گندم فعالیت می‌کرد و در تحقیقات میدانی نیز صنعتگر دیگری یافت نشد.

چارت ۱۱. شجره‌نامه خاندان باشتی (خراط) (منبع: نگارندگان)

چارت ۱۲. شجره‌نامه خاندان دادگر (خراط) (منبع: نگارندگان)

۱.۷ احجام چوبی سنتی (پیکرتراشی چوبی)

پیکرتراشی چوبی از رشته‌های هنرهای چوبی و حصیری است که در شیراز اقبال خوبی داشته و متقاضیان زیادی دارد. برای انجام این هنر می‌بایست قدرت تجسمی بالایی داشت. می‌توان گفت که کنده‌کاری سه مرحله دارد: کندن و خارج کردن تکه‌ها، کنده‌کاری وسطی و کار تکمیلی و پرداخت نهایی. کنده‌کاری را در مسیررگه چوب انجام می‌دهند. اگر خلاف رگه چوب انجام شود تکه‌های بزرگ ایجاد شده و قلم در چوب فرو رفته و می‌شکند. پیکرتراشی چوب در شیراز بیشتر بر روی چوب‌های گردو، نارنج و گلابی متداول است (تصویر ۱۱ و ۱۲). کاظم قره‌خانیان صنعتگر

شناخته شده این رشته در شیراز است.

تصویر ۱۱. بیکره چوبی (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۲. بیکره تراشی (منبع: نگارندگان)

دایره به صورت ماریچ کنا یکدیگر متصل می‌کنند. در صورتی که برخی از رشته‌های گیاهی را رنگ آمیزی کنند، می‌توان آثار رنگارنگ به وجود آورد، اما امروزه بیشتر با دوختن کاموهای رنگی به دور ریسمان‌ها، آنها را تزئین می‌کنند. صنعتگران کپوبافی شیراز که خانم‌ها هستند، مواد اولیه خود را بیشتر از بوشهر، جهرم و داراب تهیه می‌کنند (تصویر ۱۳ و ۱۴).

تصویر ۱۳. ظرف کپو (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۴. کپوبافی (منبع: نگارندگان)

۸. کنده‌کاری روی چوب

کنده‌کاری روی چوب را می‌توان هنر ایجاد طرح و نقش بر روی چوب دانست و بیشتر در استان مازندران که مواد اولیه چوبی فراوان است رواج دارد. پس از قطع تنه درختان و ساختن محصول به اندازه مدنظر، مدتی جهت خشک شدن در سایه نگهداری شده و رطوبت‌گیری می‌شود. در مرحله بعد با ابزار مختلفی نظیر مغار و سوهان چوب‌سای طرح مدنظر اجرا می‌شود (یاوری، ۱۳۸۳: ۱۴۰). کنده‌کاری چوب شباهت زیادی با منبت‌کاری استیل دارد. در شیراز معمولاً هنرمندانی که توانایی منبت‌کاری با مغار را دارند، در کارگاه‌های خود کنده‌کاری روی چوب را هم انجام می‌دهند.

۹. کپوبافی

هنر کپوبافی بر مبنای روش بافت پیچشی یا ماریچی است. ابتدا چند رشته از الیاف گیاهی به ویژه برگ درخت خرما را به دور ساق‌های نازک‌تر می‌پیچند تا یک رشته الیاف گیاهی محکم و طناب مانند به دست آید. سپس طناب یا ریسمان حاصل را متناسب با شکل ظاهری محصول مدنظر از مرکز

۱۰. گره چینی

هنر گره چینی از زیرمجموعه‌های هنر درودگری سنتی به حساب می‌آید که همواره در معماری استفاده شده است (آقاداتودی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۴). در بناهای تاریخی زندیه و قاجاری شیراز پنجره‌های مشبک چوبی با گره چینی دیده می‌شود. با استفاده از فاق و زبانه قطعات مختلف را به یکدیگر قفل می‌کنند (سید صدر، ۱۳۹۳: ۳۴۱). وصل شدن قطعات بر اساس طرح از پیش تعیین شده است و در نهایت باعث ایجاد گره هندسی می‌شود. در هنر گره چینی چوب، عمدتاً از چوب چنار استفاده می‌شود.

چوب‌های گلابی، گردو و نارنج نیز برای ساخت نقوش استفاده می‌شود (آشوری، ۱۳۸۰: ۵۶). استاد عبدالعلی قدرت (چارت ۱۳) و عباس کیوان شکوه از هنرمندان شاخص این رشته در شیراز هستند که استاد قدرت مرمت بیشتر پنجره‌های مشبک دوره زندیه و قاجاری شیراز را انجام داده است (تصویر ۱۵ و ۱۶).

تصویر ۱۵. تابلوگره چینی (منبع: نگارندگان)

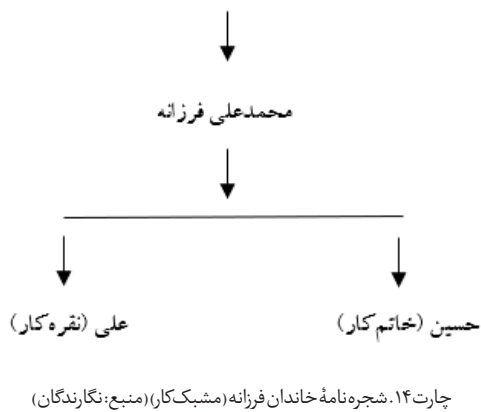

تصویر ۱۶. صنعتگره چینی در حال کار (منبع: نگارندگان)

۱۱. مشبک چوب

مشبک چوب از دیگر هنرهای چوبی شیراز است، غالباً هنر مشبک با هنرهای دیگر مانند منبت همراه می‌شود. برای این هنر همواره از چوب‌هایی مانند گلابی، گردو و عناب استفاده می‌شود که دارای بافت متراکم باشد. در این هنر ابتدا زیرساخت با رنده، سوهان یا سمباده پرداخت شده، سپس طرح روی بستر مدنظر منتقل می‌شود، در ادامه کار محل‌ها و سطوحی که می‌بایست برش بخورد مشخص شده و به وسیله اره مویی از کار جدا می‌شود. در نهایت در صورت انجام هنرهای تکمیلی مانند منبت روی آن انجام شده و روی کار جلاداده می‌شود. انواع نورگیرها، دیوارهای جداکننده (پاراوان‌ها) و بخش‌هایی از میز و صندلی از تولیدات هنر مشبک در شیراز است. نقوش هندسی گره رایج‌ترین طرح در مشبک است. محمدعلی فرزانه (چارت ۱۴) از صنعتگران با سابقه در رشته مشبک در شیراز است.

عبدالمحمد فرزانه (کشاورز)

۱۲. منبت چوب

از منبت‌کاری قدیم شیراز تاکنون چیزی به دست نیامده و در دوران معاصر اشیائی که منبت‌کاری شده‌اند می‌توان ردپای منبت‌کاری آباچه را در آن جست‌وجو کرد. منبت‌کاری معاصر شیراز نتیجه مهاجرت هنرمندان منبت‌کار آباچه به شیراز است. رونق و شکوفایی این هنر در شیراز از دهه ۱۳۵۰ خورشیدی آغاز می‌شود، در کل طرح‌های به‌کاررفته در منبت‌کاری معاصر شیراز را می‌توان به چهار دسته کلی تقسیم بندی کرد:

۱. طرح‌های ختایی (تصویر ۱۷)؛

۲. گل و مرغ (تصویر ۱۸)، تخت جمشید و نگارگری؛

۳. خط: انواع خطوط نسخ و نستعلیق به‌کاررفته در لابه‌لای

نور محمد قدرت

غلامرضا قدرت

عبدالعلی قدرت

محسن شاهرخ (خواهرزاده)

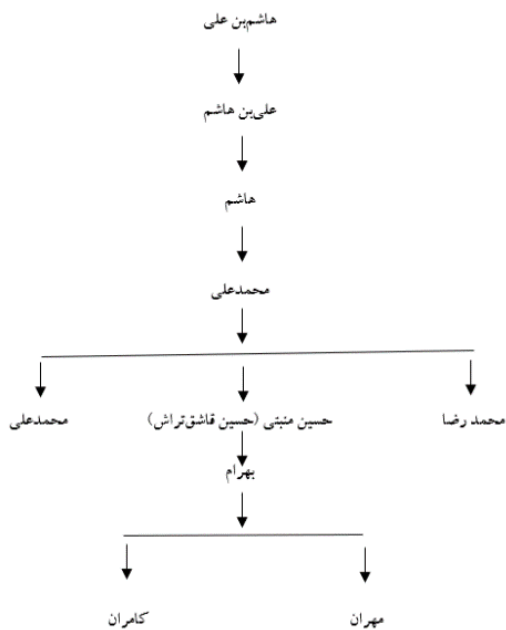
چارت ۱۳. شجره‌نامه خاندان قدرت (گره چین چوب) (منبع: نگارندگان)

دیگرنقوش؛

۴. گل و گیاهان طبیعی در منطقه، بیشتر شامل گل نرگس (تصویر ۱۹) (شیخی و سامانیان، ۱۳۹۹: ۶۵). ابزار ضروری در منبت‌کاری شیراز شامل چاقوی منبت (ساخته شده به دست خود هنرمندان)، مغار است. کاربرد هر یک از این دو ابزار بستگی به کار انجام شده و عمق زمینه دارد. هرچقدر طرح‌ها عمق کمتر و ظرافت بیشتری داشته باشد، از چاقوی منبت و هرچقدر عمق بیشتر دارای جزئیات کمتری باشد، از مغار استفاده می‌شود. بیشتر کارهای سنتی انجام شده در گروه طرح‌های ختایی به سبک آباده است که در سبک شیراز ساقه و همچنین برگ‌ها را کمی بلندتر از سبک آباده انجام می‌دهند. هنرمندان منبت‌کار معمولاً کار منبت مشبک را انجام می‌دهند. بهرام منبتی (چارت ۱۵) از هنرمندانی است که از آباده به شیراز مهاجرت کرده و در توسعه هنر منبت و تربیت هنرمندان منبت‌کار شیراز تأثیرگذار بوده است. کمال جهانشاهی، عباس فریدونی، افشین بابایی، مرتضی سلیم، علی دهقانی و محبوبه افراسیابی از دیگر هنرمندان معروف این رشته در شیراز به حساب می‌آیند که بعضی از آنها در نزد استاد منبتی آموزش دیده‌اند.

تصویر ۱۹. منبت با طرح گل نرگس (منبع: نگارندگان)

شجره نامه خاندان منبتی (منبت کار) (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۷. بشقاب منبت‌کاری با طرح ختایی (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۸. منبت‌کاری با چاقو (منبع: نگارندگان)

۱۳. معرق چوب

بسیاری از درب‌های خانه‌های قاجاری شیراز مزین به هنر معرق هستند، شیوه کار آنها به صورت جازنی بوده است. عمر معرق‌کاری به شیوه بریدن قطعات مختلف چوب و در کنار هم قرار دادن آنها که در ایران به ۸۰ سال می‌رسد (یاوری، ۱۳۸۳: ۱۵۱)، در شیراز عمری حداکثر ۴۰ ساله دارد. به صورت کلی هنر معرق‌کاری شیراز از نظر کیفی و کمی در سطح معرق‌کاران تهران و دیگر شهرهای صاحب نام نبوده و ویژگی خاصی که تولیدات خود را از دیگر مراکز تولید متمایز کند دیده نمی‌شود، اما در شهر شیراز معرق، متقاضیان زیادی دارد و بعد از خاتم‌سازی بیشترین تعداد صنعتگران را به خود اختصاص داده است. چنان‌که در هنر معرق‌کاری شیراز، شیوه‌های مختلفی هم از نظر اجرای کار و هم از نظر طرح و

ظروف اشاره کرد. چوب گردو، گلابی، سنجد و کیکم از رایج‌ترین چوب‌های استفاده شده محسوب می‌شود.

تصویر ۲۲. قاشق باتکنیک نازک‌کاری (منبع: نگارندگان)

طبقه‌بندی صنایع دستی و چوبی شیراز بر حسب نوع و محل تولید

بخش اعظم فعالیت صنعتگران در منازل انجام می‌شود. در رشته و زیررشته‌هایی که به تجهیزات و ابزارآلات بیشتری نیاز است، فعالیت کارگاهی آنها به نسبت کل صنعتگران آن رشته زیاد است. احجام چوبی سنتی، خراطی، کنده‌کاری روی چوب، گره‌چینی و مشبک چوب از آن نمونه‌هاست. هرچند فعالان رشته‌هایی مانند بامبوفافی، کپوبافی، منبت مشبک کم است، اما همه آنها در منازل انجام می‌شود. در مجتمع کارگاهی فعالیت خاتم، معرق چوب، منبت چوب و پیکرتراشی از دیگر رشته‌ها بیشتر است (جدول ۳).

کارگاه‌های صنایع دستی و چوبی شیراز بر حسب نیروی انسانی شاغل

در بعضی از رشته و زیررشته‌ها کارگاه‌های صنایع دستی بین یک الی سه نیرو دارد و همین نیز باعث شده تعداد شاغلان صنایع دستی چوبی و حصیری نسبت به کارگاه‌ها تعداد بیشتری باشد. تفاوت تعداد شاغلان و کارگاه‌ها نشان‌دهنده تعداد صنعتگرانی است که در کارگاه‌های بیش از یک نفر فعالیت می‌کنند. صنعتگران جوان اکثراً آموزش دیده به صورت آموزش‌های آزادند، صنعتگران زن نیز در رشته‌های بررسی شده چشمگیر است. تعداد انگشت شماری از صنعتگران به صورت مستقیم در دانشگاه آموزش دیده بودند که در جدول ۴ مشخص شده است.

پراکنش جغرافیایی صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز
از نظر پراکنش جغرافیایی گروه صنایع دستی و هنرهای چوبی در شهر شیراز، به صورت کلی می‌توان گفت در مناطق ده‌گانه شیراز پراکنده هستند. اگر مناطق ده‌گانه شیراز را از نظر برخورداری از امکانات شهری نظیر تجاری-خدماتی،

نقش و هم از نظر کاربرد می‌توان ملاحظه کرد. از نظر شیوه کار، معرق زمینه چوب، معرق زمینه پلی‌استر، معرق منبت و معرق خاتم متداول‌ترین است. محدودیتی در اجرای طرح‌های گوناگون دیده نمی‌شود. در کنار طرح‌های رایج منظره، طرح‌های گردان، طرح‌هایی که در دیگر هنرهای کاربردی شیراز دیده شده مانند طرح‌های تخت جمشید (تصویر ۲ و ۲۱)، طرح‌های مربوط به حجاری‌های دوره ساسانی، گل‌نرگس نیز در بازار شیراز خریداران خاص خود را دارد. محمدرضا هوشمند، هاشم فخار، علیرضا گودرزی از هنرمندان شناخته‌شده این هنر در شیرازند. علی‌رغم استقبال زیاد مردم از این هنر، در شیراز خانواده‌ای که به صورت موروثی هنر معرق را یاد گرفته باشد، وجود ندارد.

تصویر ۲۰. معرق با طرح تخت جمشید (منبع: نگارندگان)

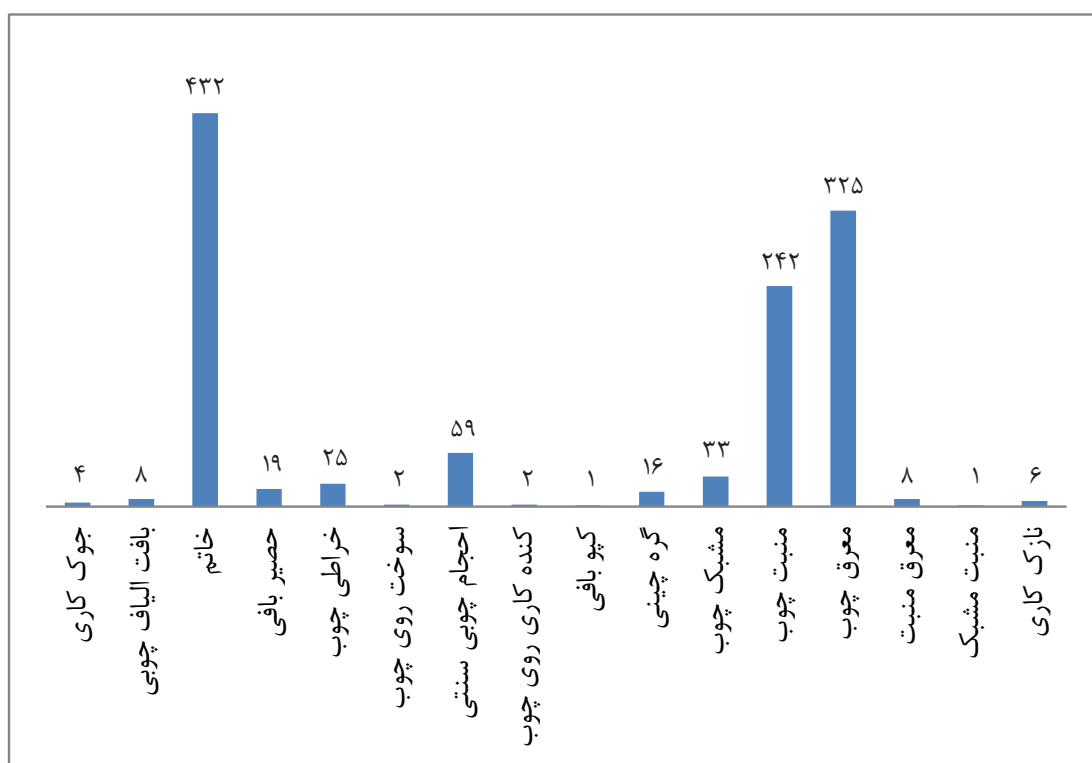
تصویر ۲۱. آموزش معرق در کارگاه (منبع: نگارندگان)

۱۴. نازک‌کاری

نازک‌کاری چوب سابقاً در شیراز رونق نداشته است، فقط در شمال استان فارس به خصوص آباده و بوانات کم‌وبیش شاهد فعالیت هنرمندان نازک‌کاری می‌توان بود. مهاجرت هنرمندان نازک‌کار از دیگر شهرها به شیراز، فعالیت هنرمندان چوبی و گرایش آنها در زمینه نازک‌کاری چوب از علل وجود این رشته در این شهر است. از تولیدات آنها می‌توان به انواع قاشق (تصویر ۲۲)، صفحه شطرنج و انواع

جدول ۲. تعداد کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز به تفکیک رشته‌ها (منبع: نگارندگان)

صنایع دستی چوبی و حصیری		گروه
نازک کاری		نوع رشته
منبت مشبک		نام زیررشته
معرق منبت		تعداد کارگاه
معرق چوب		
منبت چوب	منبت چاقویی	
مشبک چوب		
گره چینی		
کیوبافی		
کنده کاری روی چوب		
احجام چوبی سنتی		
سوخت روی چوب	پیکرتراشی	
خراطی چوب	معرق ساقه گندم	
حصیربافی	بوریا بافی	
خاتم	خاتم کاری	
	خاتم سازی	
بافت الیاف چوبی	بامبو بافی	
جوک کاری		

نمودار ۱. فراوانی کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز (منبع: نگارندگان)

منطقه نیمه‌برخوردار و برخوردار کم، بیشترین پراکنش کارگاه‌های صنایع دستی چوبی به ترتیب در منطقه ۵ و ۸ و ۴ و ۹ است. شاید بتوان گفت این مسئله ارتباط سطح درآمد صنعتگران صنایع دستی با ساکنان مناطق مختلف شیراز را بازگو می‌کند. کارگاه‌های چوب که زیرساخت‌های هنرهای چوبی را فراهم می‌کنند یا مواد اولیه چوبی را برش می‌دهند، در منطقه ۴ و ۵ در محدوده بلوار عدالت، بلوار رحمت، کمربندی جنوب شیراز پراکنده‌اند. این کارگاه‌ها،

فضای سبز، آموزشی، آموزشی تحقیقاتی، بهداشتی - درمانی، ورزشی، مذهبی، فرهنگی-هنری، تجهیزات و تأسیسات شهری، اداری و انتظامی و مسکونی-عمرانی براساس نقشه ۱ به چهار دسته کاملاً برخوردار، برخوردار، نیمه‌برخوردار و برخوردار کم طبقه‌بندی شود (ستاوند و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۳۷۹) می‌توان به پراکنش حداکثری کارگاه‌های صنایع دستی مطالعه‌شده در مناطق نیمه‌برخوردار و برخوردار کم پی برد؛ اما در بین این دو

جدول ۳. طبقه بندی انواع صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز بر حسب نوع و محل تولید به تفکیک نوع کارگاه (منبع: نگارندگان)

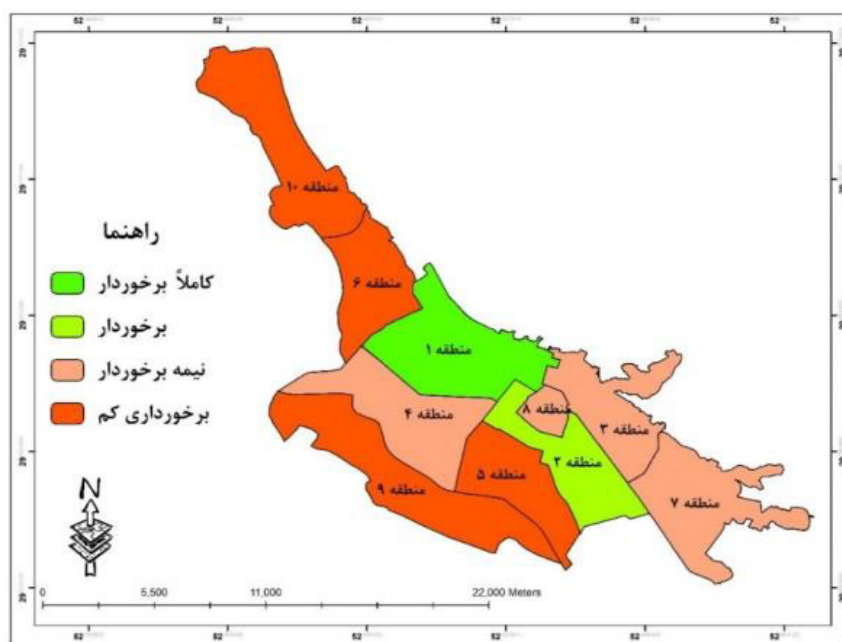
گروه	نوع رشته	نام زیررشته	تعداد کارگاه	نوع کارگاه			محل تولید			
				کارگاهی	خانگی	مجموع کارگاهی ^۱	آموزشی	نیمه متمرکز	شهر	روستا
صنایع دستی چوبی و حصیری	جوک کاری		۴	۲	۲	-	-	-	۴	-
	بافت الیاف چوبی	بامبوفایی	۸	-	۸	-	-	-	۸	-
	خاتم	خاتم سازی	۲۷۰	۳۵	۲۱۷	۱۳	۵	-	۳۵۰	-
		خاتم کاری	۱۶۲	۲۳	۱۲۰	۱۶	۳	-	۱۸۲	-
	حصیربافی	بوریا بافی	۱۹	۳	۱۶	-	-	-	۲۶	-
	خراطی چوب		۲۵	۲۱	۴	-	-	-	۲۹	-
	سوخت روی چوب	محرق ساقه گندم	۲	-	۲	-	-	-	۲	-
	احجام چوبی سنتی	پیکرتراشی	۵۹	۲۶	۱۵	۱۵	۳	-	۶۲	-
	کنده کاری روی چوب		۲	۲	-	-	-	-	۲	-
	کیوبافی		۱	-	۱	-	-	-	۱	-
	گره چینی		۱۶	۱۱	۳	۲	-	-	۲۰	-
	مشبک چوب		۳۳	۱۸	۱۲	۳	-	-	۴۲	-
	منبت چوب	منبت چاقویی	۲۴۲	۴۰	۱۸۴	۱۶	۲	-	۲۶۲	-
	معرق چوب		۳۲۵	۴۶	۲۵۱	۲۵	۳	-	۳۵۵	-
	معرق منبت		۸	۴	۳	۱	-	-	۸	-
	منبت مشبک		۱	-	۱	-	-	-	۱	-
نازک کاری		۶	۰	۶	-	-	-	۶	-	

جدول ۴. نیروی شاغلان، ترکیب سنی و جنسیتی و میزان مهارت صنعتگران صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز (منبع: نگارندگان)

گروه	عنوان رشته	نام زیررشته	تعداد شاغلان	تعداد شاغلان			سن ^۲	شیوه کسب مهارت و تخصص ^۴	
				سال خورده	میان سال	جوان			
صنایع دستی چوبی و حصیری	جوک کاری		۴	۱	۳	-	۴	-	
	بافت الیاف چوبی	بامبوفایی	۸	۶	۲	-	۴	۸	
	خاتم	خاتم سازی	۳۵۰	۱۶۹	۱۴۸	۲۳	۱۴۰	۲۱۰	۳۴۳
		خاتم کاری	۱۸۲	۵۶	۱۰۳	۲۳	۲۳	۹۹	۱۷۷
	حصیربافی	بوریا بافی	۲۶	۵	۱۹	۲	۸۳	۲۲	۲۶
	خراطی چوب		۲۹	۶	۲۱	۲	۴	۲۸	۲۹
	سوخت روی چوب	محرق ساقه گندم	۲	۱	۱	-	۱	۱	۲
	احجام چوبی سنتی	پیکرتراشی	۶۲	۲۲	۳۶	۴	۲۴	۳۸	۵۶
	کنده کاری روی چوب		۲	۱	-	۱	-	۲	۲
	کیوبافی		۱	۱	-	-	۱	-	۱
	گره چینی		۲۰	۴	۱۳	۳	-	۲۰	۲۰
	مشبک چوب		۴۲	۷	۳۲	۳	۶	۳۶	۳۷
	منبت چوب	منبت چاقویی	۲۶۲	۱۹۸	۵۵	۹	۴۵	۱۱۷	۲۴۳
	معرق چوب		۳۵۵	۱۹۲	۱۵۵	۸	۱۲۵	۲۳۰	۳۵۵
	معرق منبت		۸	۵	۳	-	۳	۵	۸
	منبت مشبک		۱	۱	-	-	۱	-	۱
نازک کاری		۶	۳	۳	-	۰	۶	۵	

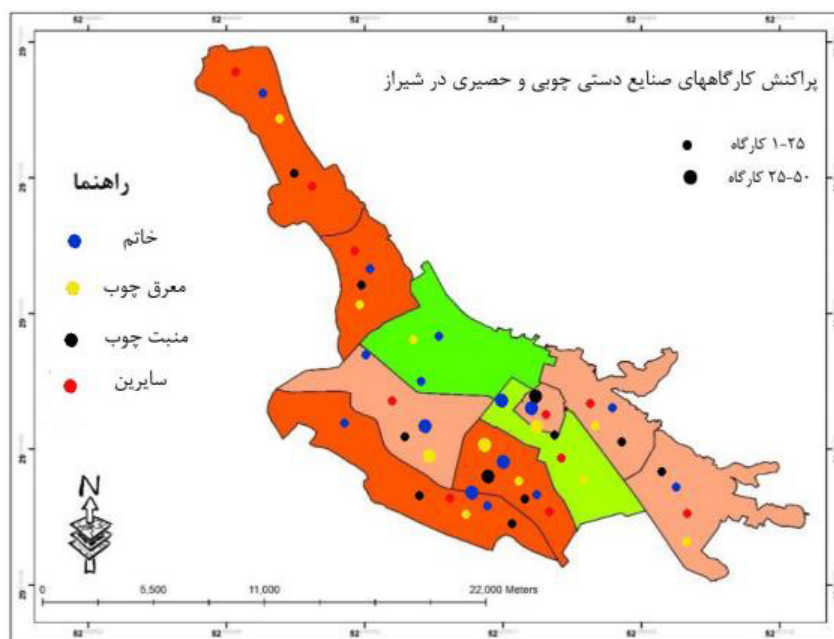
جدول ۵. زمان و میزان فعالیت شاغلان، بازار فروش و میزان تولیدات سالانه صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز (منبع: نگارندگان)

گروه	نام رشته	نام زیررشته	زمان و میزان فعالیت		محل عرضه و فروش (بر اساس خوداظهاری صنعتگران)				متوسط حجم تولید سالانه یک کارگاه (بر اساس خوداظهاری صنعتگران و میانگین کل)
			زمان	میزان ساعت	محل	منطقه	کشور	خارج	
صنایع دستی چوبی و حصیری	جوک کاری		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۱۱۰ متر
	بافت الیاف چوبی	بامبو بافی	تمام فصول	۸	*	*	*	-	۱۵۰ کیلوگرم
	خاتم	خاتم سازی	تمام فصول	۸	*	*	*	*	۳۰۰۰ سانتی متر
		خاتم کاری	تمام فصول	۸	*	*	*	-	۲۵۰۰۰ سانتی متر
	حصیری بافی	بوریا بافی	تمام فصول	۸	*	*	*	-	۲۰۰ متر مربع
	خراطی چوب		تمام فصول	۸	*	*	*	*	۵۰۰ کیلوگرم
	سوخت روی چوب	محرق ساقه گندم	تمام فصول	۸	*	*	*	-	۷۵ قطعه
	احجام چوبی سنتی	پیکرتراشی	تمام فصول	۸	*	*	*	*	۱۵۰ کیلوگرم
	کنده کاری روی چوب		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۱۲۰ کیلوگرم
	کیوبافی		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۱۵۰ کیلوگرم
	گره چینی		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۳۰ کیلوگرم
	مشبک چوب		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۲۰ کیلوگرم
	منبت چوب	منبت چاقویی	تمام فصول	۸	*	*	*	-	۲۵ کیلوگرم
	معرق چوب		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۴۰ کیلوگرم
	معرق منبت		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۳۰ کیلوگرم
	منبت مشبک		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۲۰ کیلوگرم
	نازک کاری		تمام فصول	۸	*	*	*	-	۱۱۰ متر مربع

نقشه ۱. مناطق ده گانه شیراز با توجه به سطح بندی برخورداری (ستاوند و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۸۵)

علاوه بر تهیه مواد اولیه چوبی برای

نقشه ۱. مناطق ده‌گانه شیراز با توجه به سطح بندی برخورداری (ستاوند و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۸۵)

خانه منطقی نژاد به خانه موسیقی، خانه صابر به خانه هنر، تبدیل خانه فروغ الملوک به موزه هنر مشکین فام از آن جمله است که تولید صنایع دستی در آن صورت می‌گیرد.

سه‌م صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز در تولید ناخالص ملی

از آنجایی که شغل صنایع دستی برای بیشتر صنعتگران آقا به‌عنوان منبع درآمد اصلی محسوب می‌شود، می‌توان نقش آن را در گردش اقتصاد خانوار به صورت مستقیم دانست. هر چند که به دلیل تعدد، کوچکی و پراکندگی در سطح شهر، خانگی بودن، تمام وقت نبودن همه کارگاه‌ها، شفاف نبودن میزان تبادلات مالی در این حرفه و پرداخت نکردن مالیات از سوی صنعتگران، هر آمار و ارقامی در زمینه اقتصادی و تأثیر آن در اقتصاد کشور به صورت تقریبی است، نقش صنایع دستی در تولید ناخالص ملی به زعم کارشناسان کاملاً محسوس است. از طرف دیگر صنایع دستی از آنجایی که متکی به منابع داخلی است و می‌توان گفت حدود ۸۰ درصد ارزش داده‌های آنها نظیر نیروی کار، مواد اولیه، ابزار تولید و... از داخل کشور تأمین می‌شود، هرگونه افزایش در میزان تولید و فروش، اثر مستقیمی در درآمد ناخالص ملی خواهد داشت. میانگین میزان فروش سالیانه گروه هنرهای چوبی و حصیری شیراز بر اساس خوداظهاری صنعتگران در سال ۱۳۹۸ برای ۱۱۸۳ کارگاه به صورت تقریبی چهارصد میلیارد ریال برآورد شد. اگر سهم صنایع دستی

زیرساخت‌های رشته‌ها و

زیررشته‌های هنرهای چوبی، از مراکز اصلی تهیه مبلمان نیز به حساب می‌آیند. از نظر پراکنش رشته‌ای در سطح شیراز ساخت احجام چوبی و منبت چوب در منطقه ۵ و ۴ و ۳ و ۸ بیشتر متمرکز است. از میان رشته‌های چوبی رشته خاتم و معرق بیشترین فراوانی را در سطح شهر پراکنده است، به گونه‌ای که در مناطق برخورداری نیمه برخورداری نیز این فعالیت انجام می‌شود.

در باره جغرافیای گروه صنایع دستی چوبی و حصیری و رابطه آن با گستره شهر شیراز این گونه می‌توان اظهار کرد که کارگاه‌های صنایع دستی به لحاظ تعدد و کوچکی، خانگی بودن، انفرادی بودن، پاره وقت بودن که عمدتاً متأثر از ویژگی آن است، نمی‌توان به صورت دقیق نقشه‌ای را برای تک تک رشته‌ها در نظر گرفت، اما تمرکز آن در یک یا چند منطقه جغرافیایی قابل بررسی است. در تحقیقات میدانی مشخص شد که بخش اعظم کارگاه صنعتگران و منزل آنها در یک جا قرار دارد، اما به جز کارگاه‌های کوچک حداکثر سه نفری، در فروشگاه‌هایی که خود صنعتگران اداره می‌کنند، تولید نیز در آن محل صورت می‌گیرد. فروشگاه‌های صنایع دستی در سرای مشیر بازار وکیل، مرکز تجارت جهانی صنایع دستی واقع در خیابان انوری (مجتمع مهستان)، خانه‌های قاجاری واقع در بافت تاریخی شیراز که تبدیل به کارگاه‌های صنایع دستی شده‌اند؛ مانند تبدیل عمارت سعادت به خانه خاتم، تبدیل خانه رضاییان به خانه هنرهای سنتی،

سال	تورم (درصد) (URL1)	فروش تقریبی صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز (میلیارد ریال)	تولید ناخالص ملی (میلیارد ریال) (بانک مرکزی ج.ا.ی. ۱۴۰۰:۷۱)	سهم صنایع دستی چوبی و حصیری شیراز از تولید ناخالص ملی
۸۹	۱۲,۴	۶۵,۲۴۰	۴,۳۰۴,۲۶۴	۰/۰۰۰۰۱۱
۹۰	۲۱,۵	۷۹,۴۸۵	۶,۸۶۸,۲۸۴	۰/۰۰۰۰۱۱
۹۱	۳۰,۵	۱۰۳,۷۲۸	۷,۸۴۲,۰۰۳	۰/۰۰۰۰۱۵
۹۲	۳۴,۷	۱۳۹,۷۲۲	۱۰,۵۴۹,۴۵۹	۰/۰۰۰۰۱۳
۹۳	۱۵,۶	۱۶۱,۵۱۹	۱۲,۰۰۴,۹۹۹	۰/۰۰۰۰۱۵
۹۴	۱۱,۹	۱۸۰,۷۴۰	۱۱,۷۹۵,۰۳۵	۰/۰۰۰۰۱۵
۹۵	۹	۱۹۷,۰۰۶	۱۳,۹۲۹,۶۹۵	۰/۰۰۰۰۱۴
۹۶	۹,۶	۲۱۵,۹۱۹	۱۶,۱۸۷,۳۰۵	۰/۰۰۰۰۱۴
۹۷	۳۱,۲	۲۸۳,۲۸۶	۲۰,۸۰۸,۲۶۳	۰/۰۰۰۰۱۳
۹۸	۴۱,۲	۴۰۰,۰۰۰	۲۶,۷۳۵,۲۴۲	۰/۰۰۰۰۱۳

کشور در تولید ناخالص ملی حدود ۲,۶ درصد باشد و در سال ۱۳۹۸ (به قیمت‌های جاری) ارزش ناخالص ملی به عدد ۲۶,۷۳۵,۲۴۲ میلیارد ریال باشد (بانک مرکزی، ۱۴۰۰: ۷۰). سهم گروه هنرهای چوبی و صنایع دستی حدوداً برابر یک صد هزارم تولید ناخالص ملی است. با توجه به جدول ۶ و نرخ تورم رسمی می‌توان سهم این هنر را در یک دهه برآورد تقریبی کرد، هرچند که پیشتر هم اشاره شد، این اعداد تقریبی و نزدیک‌ترین به واقعیت است، چون تورم رسمی با تورم واقعی جامعه متفاوت است. از طرفی دیگر هرچه تعداد سال‌های در نظر گرفته شده بیشتر باشد، احتمال خطا (اختلاف مقدار برآورد شده با مقدار واقعی) بیشتر می‌شود و به همین دلیل حداکثر، دوره ده ساله در نظر گرفته شد، نرخ تورم و تولید ناخالص ملی بر اساس داده‌های بانک مرکزی است.

نتیجه‌گیری

صنایع دستی برای گروهی از مردم در شیراز به‌عنوان یک شغل محسوب شده که غالباً در کارگاه‌های کوچک خانگی یا کارگاهی به صورت تمام‌وقت یا پاره‌وقت فعالیت می‌کنند و تعداد انگشت‌شماری از آنها در مجتمع کارگاهی و مجتمع آموزشی، تولیدات خود را انجام می‌دهند. در بعضی از این کارگاه‌ها تمامی فرایند تولید اعم از آماده‌سازی مواد اولیه تا ارائه محصول به مشتری در یک جا صورت گرفته و در بعضی دیگر کارگاه‌ها فقط تولید انجام می‌شود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تعداد ۱۳۶۰ صنعتگر در ۱۱۸۳ کارگاه در ۱۶ رشته

گروه صنایع دستی چوبی و حصیری فعالیت می‌کنند که در بین رشته‌های مختلف صنایع دستی چوبی و حصیری رشته خاتم در میان شیرازی‌ها متقاضیان زیادی دارد و بعد از آن معرق و منبت و همچنین احجام چوبی سنتی عمومیت دارد. به جز جوک‌کاری، رشته‌هایی که صنعتگران آن کمتر از ده نفر هستند، غالباً یا از رشته‌هایی هستند که صنعتگران آن از دیگر شهرها به شیراز مهاجرت کرده‌اند؛ مانند کپوبافی، بامبوفافی، محرق ساقه گندم و نازک‌کاری یا صنعتگران یک رشته علاوه بر زمینه تخصصی خود در جهت تکمیل، رشته دیگری را فرا گرفته‌اند؛ مانند منبت معرق، منبت مشبک و کنده‌کاری روی چوب. هرچند در رشته‌های بررسی شده تعداد خانم‌ها کمتر از آقایان است، تعداد آنها نیز چشمگیر است. کارگاه‌های صنایع دستی چوبی و حصیری بیشتر در مناطق ۵ و ۴ و ۸ و ۹ و ۳ شیراز پراکنده‌اند. بر اساس اظهارات خود صنعتگران فروش محصولات در سه جا: محل، منطقه و کشور صورت می‌گیرد و در رشته خاتم، خراطی و احجام چوبی صادرات نیز وجود داشته است. در بین رشته‌های مختلف هنرهای چوبی در شیراز، به ترتیب رشته‌های خاتم تعداد ۴۳۲ کارگاه، معرق ۳۲۵ کارگاه و منبت ۲۴۲ دارای بیشترین کارگاه فعال بودند. داده‌های جدول ۳ مبین این مطلب است که غالب صنعتگران در کارگاه‌های خانگی فعالیت می‌کنند و این هم می‌تواند با درآمد صنعتگران نسبت داشته باشد؛ زیرا از یک طرف اجاره کارگاه‌ها بالا بوده و از طرفی دیگر صنعتگران توانایی خرید ملکی برای فعالیت ندارند که در پراکنش جغرافیایی کارگاه‌ها در سطح شهر هم

ملاحظه شد؛ این پراکندگی بیشتر در مناطق نیمه برخوردار و کم برخوردار است. فقط تعداد کمی از کارگاه‌های هنرهای چوبی با هدف آموزش یا با حمایت ارگان‌های ذی ربط به صورت مجتمع کارگاهی یا آموزشی فعالیت می‌کنند. داده‌های جدول ۴ با سن و جنس صنعتگران مرتبط است. صنعتگران میان سال بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده است. هرچند تعداد صنعتگران جوان نیز در خور تأمل است، علی‌رغم کثرت دانش‌آموختگان رشته صنایع دستی در طول سه دهه اخیر، فعالیت آنها در این رشته‌ها اندک دیده می‌شود و نبود افراد تحصیل کرده و طراح در بین این صنعتگران بریکنواختی طرح‌ها و تکرار طرح‌های گذشته دامن زده است. حضور زنان با یک اختلاف شکننده نسبت به مردان نیز پرننگ بوده که به نظر می‌رسد خانگی بودن فعالیت این کارگاه‌ها به ویژه رشته‌هایی که قابلیت تولید در منازل را دارند، در استقبال زنان مؤثر بوده است. در مجموع تاکنون اطلاعات دقیقی از فعالان هنرهای چوبی شیراز در دسترس نبود و نخستین بار است که مجوزهای صادر شده راستی‌آزمایی می‌شوند. با توجه به بنیادی بودن روش تحقیق از نظر هدف، به نظر می‌رسد اطلاعات به دست آمده از این مقاله بتواند برای برنامه‌ریزی و ساماندهی کارگاه‌های این رشته در سطح شیراز برای متولیان امر مفید واقع شود. به دلیل تعدد، کوچکی، خانگی بودن، تمام وقت نبودن بیشتر فعالیت کارگاه‌ها، پراکندگی در سطح شهر و سنتی بودن کارگاه‌های صنایع دستی، جمع‌آوری اطلاعات به روش‌های علمی را دشوار می‌کند که می‌توان آن را از محدودیت‌های اصلی پژوهش دانست.

پی‌نوشت

۱. این مقاله مستخرج از طرحی پژوهشی است با عنوان «تهیه اطلس صنایع دستی فارس، فاز اول شیراز» با اجرای نگارندگان.
۲. به آن گروه از کارگاه‌هایی گفته می‌شود که در یک مکان تمامی فعالیت‌ها در حوزه صنایع دستی باشد.
۳. در این مقاله سن ۴۰-۱۷ سال جوان، سن ۶۵-۴۰ میان سال و ۶۵ به بالا سال خورده در نظر گرفته شد.
۴. صنعتگرانی که یادگیری آنها بر اساس آموزش عالی بوده است، دانشگاهی و دیگر آموزش‌ها نظیر استاد-شاگردی، آموزش‌های آزاد تجربی محسوب شد.
۵. آمار رسمی درباره سهم صنایع دستی در تولید ناخالص ملی وجود ندارد. این امر می‌تواند دلایل متعددی داشته باشد. علاوه بر مواردی که در متن مقاله اشاره شد، تولید به صورت دقیق ثبت نمی‌شود. فروش آن نه تنها در فروشگاه‌های صنایع دستی مستقل، بلکه در فروشگاه‌های وابسته به اتحادیه‌های تعاونی هم شفاف

نیست. حتی از طریق صادرات رسمی هم نمی‌توان به اعداد و ارقام دقیق دست یافت، چون بخشی از صادرات از طریق مجاری غیررسمی (صادرات چمدانی) صورت می‌گیرد. کارشناسان و مسئولان صنایع دستی در طول دهه‌های گذشته سهمی بین ۲/۶ تا ۳ درصد بیان کرده‌اند که در این مقاله حداقل تأثیر در نظر گرفته شد.

منابع

- آشوری، محمدتقی (۱۳۸۰) *آشنایی با صنایع دستی ایران (۱)*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- آقاداتودی، محی‌الدین؛ دوازده امامی، مهدی؛ تقوی‌نژاد، بهاره (۱۳۹۸) «صنایع دستی تجلی یافته در مسجد- مدرسه چهارباغ اصفهان»، *جلوه هنر*، ۱۱(۱)، ۲۶-۷.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰) *حساب‌های ملی فصلی ایران به قیمت‌های جاری و ثابت سال پایه ۱۳۹۵ (۱۳۹۰-۱۳۹۹)*، تهران: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- تسلیمی، نصرالله و دیگران (۱۳۸۷) *آشنایی با صنایع دستی ایران (۱)*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- رحمانی، اشکان؛ الحمیدی، زهرا (۱۳۹۰) «چگونگی راه‌اندازی کسب‌وکار خانگی مورد پژوهی هنرچوک‌کاری شیراز»، در *مجموعه مقالات همایش ملی صنایع دستی و مشاغل خانگی*، گردآورنده: اشکان رحمانی و حبیب شهبازی، شیراز: سیوند.
- روزی طلب، غلامرضا؛ جلالی، ناهید (۱۳۸۲) *هنر خاتم*، تهران: سمت.
- ستاوند، محمد هادی؛ حاجی‌زاده، فاضل؛ یغفوری، حسین (۱۳۹۸) «واکاوی فضایی مناطق شهری شیراز: منظر عدالت اجتماعی با تأکید بر خدمات عمومی»، *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۱۹(۵۲)، ۱۹۲-۱۷۱.
- سیدصدر، سیدابوالقاسم (۱۳۹۳) *دائرة المعارف هنرهای صنایع دستی و حرف مربوط به آن*، تهران: سیما دانش.
- شیخی، علیرضا؛ سامانیان، صمد (۱۳۹۹) *منبت معاصر ایران*، تهران: دانشگاه هنر.
- طهوری، دلشاد (۱۳۶۵) *هنر خاتم‌سازی در ایران*، تهران: سروش.
- وولف، هانس ا. (۱۳۷۲) *صنایع دستی کهن ایران*، ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- یواوری، حسین (۱۳۸۳) *آشنایی با چوب و هنرهای مرتبط با آن*، تهران: سوره مهر.

References

- Aghadavoudi, M., Davazdah Emami, M., Taghavinejad, B. (2019). Study about Handycraft Arts Manifested in Chahar Bagh Mosque-School, *Glory of Art (Jelve-y Honar) Alzahra Scientific Quarterly Journal*, 11(1), 7-26. doi: 10.22051/jjh.2018.13065.1200 (Text in Persian).
- Ashoori, M. T. (2001). *Familiarity With Iranian Handicrafts (1)*, Tehran: Iran Textbook Publishing Company (Text in Persian).
- Central Bank of Islamic Republic of Iran (2021). *Iran Quarterly National Accounts at Current and Fixed Prices for the Base Year 2016 (2011-2020)*, Tehran: Central Bank of Islamic Republic of Iran

- (Text in Persian).
- Rahmani, A., Alhamdi, Z. (2011). How to Start Home Jobs in Shiraz (Case Study: Joak-Kari), *National Conference on Handicrafts and Home Jobs*, Shiraz University, Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Fars Province, Shiraz: Sivand Press (Text in Persian).
- Roozitalab, G., Jalali, N. (2003). *The Art of Khatam*, Tehran: Samt (Text in Persian).
- Setavand, M. H., Hajizadeh, F., Yaghfoori H. (2019). Spatial Analysis of Shiraz Urban Areas in Terms of Social Justice with an Emphasis on Public Services, *Scientific Journals Management System*, 19(52), 171-192 (Text in Persian).
- Seyed Sadr, S. A. (2014). *Encyclopedia of Handicrafts and Related Professions*, Tehran: Simay-e Danesh (Text in Persian).
- Sheikhi, A., Samanian, S. (2020). *Contemporary Wood-Carving in Iran*, Tehran: Tehran University of Art (Text in Persian).
- Tahoori, D. (1986). *The Art of Khatam Making in Iran*, Tehran: Soroush (Text in Persian).
- Taslimi, N., Zoriatazahra, S. A. A., Kianasl, M., Golbakhsh, B., Nikooyi, M. (2008). *Familiarity with Iranian Handicrafts* (1), Tehran: Iran Textbook Publishing Company (Text in Persian).
- Wulff, H. E. (1993). *The Traditional Crafts of Persia*, Translated by Cyrus Ebrahimzadeh, Tehran: Elmi Farhangi (Text in Persian).
- Yavari, H. (2004). *Familiarity with Wood and Related Arts*, Tehran: Soore Mehr (Text in Persian).

URLs:

URL1-https://www.cbi.ir/datedlist/AnnualReview_fa.aspx, 2021/12/02

URL1-cbi.ir/datedlist/AnnualReview_fa.aspx, 1400/09/11

URL2-tasnimnews.com/fa/media/1399/09/29/2408860/%D8%A8%D9%88%D8%B1D-B%8C%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D9%81D-B%8C-%D8%B2%D8%B1%D9%82%D8%A7%D9%86-%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3

Study of the Diversity and Distribution of Wooden and Wicker Handicraft Workshops in Shiraz¹

Ashkan Rahmani²

Majid Reza Moghanipour³

Received: 2021-06-28

Accepted: 2021-12-19

Abstract

Shiraz is one of the centers of handicrafts in Iran with more than 17 groups, 80 active fields and sub-fields handicrafts. Therefore, in 2019, Shiraz was registered as a world handicrafts city by UNESCO. After the group of hand-woven, wooden and wicker handicrafts have the most craftsmen in terms of quantity. Activists in this group are men and women in different age groups.

Joak Kari (a special type of inlay), bamboo weaving, Khatam (inlay), matting, woodturning, moharagh-e sagheh-gandom (burning of wheat stem surface), Peykareh Tarashi (wooden sculpture), wood carving, Kapoo making (type of matting with colored yarn and mat), lattice work, Gereh Chini (special type of lattice work with geometric design), Monabbat-e-Choob (wood carving with small knife), Moaragh-e-Choob (wood mosaic), Moaragh-e-Monabbat (composition of mosaic and wood carving), Monabbat-e-Moshabbak (lattice work with wood carving), joinery work are considered as the fields of wood and wicker arts of Shiraz. The art of Khatam (inlay), wood mosaic and wood carving are the most well-known among the people.

Some of the wooden and wicker handicrafts of Shiraz are active in home workshops and others in small workshops with one to three craftsmen. In Shiraz, several families have been active for several generations in the field of Khatam, in other words, learning has been inherited in these families. In other fields of wood art, learning is more acquired and in rare cases inherited.

This paper, which is part of a research project, is based on survey research aims to identify, collect, identification of families with a history, and classify wooden and wicker handicraft workshops in Shiraz in terms of geographical distribution, number of workshops, the portion of these workshops in GDP, as well as employed manpower, will answer the following question. What are the craftsmen family relationships, diversity, geographical distribution, the portion of wooden and wicker handicrafts workshops in GDP, and abundance of these workshops by field in Shiraz? The research method in this article is descriptive-analytical and qualitative methods have been used in the analysis section. The required information is provided in the form of graphs and tables. Basic information, definitions and historical topics are obtained from library studies. Other information has been received by field research

1-DOI: 10.22051/JJH.2021.36702.1667

2-Assistant Professor, Department of Art, Faculty of Art & Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author). Email: rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir

2-Assistant Professor, Department of Art, Faculty of Art & Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran. Email: moghanipour@shirazu.ac.ir

according to issue by the Deputy of Handicrafts and Traditional Arts of Fars province. Further information has been gathered by snowball method. The data collection tool was observation card and questionnaire form. In some cases, for better results, interviews with experts, interviews with researchers and activists in this field were used. In this way, comprehensive and accurate information can be obtained from the status of existing wooden and wicker handicrafts workshops in Shiraz. The statistical population of this research is Shiraz handicrafts workshops and the sample size is wooden and wicker handicrafts workshops.

Since the job of handicrafts is considered as the main source of income for most craftsmen, its role in the circulation of the household economy can be considered directly. However, due to the multiplicity, smallness and dispersion in the city, being home workshop, not having full time job for somebody, not being transparent in the number of financial exchanges in this profession and non-payment of taxes by craftsmen, any statistics in the economic field and its impact on the country's economy is approximate. According to experts, the role of handicrafts in GDP is quite noticeable. On the other hand, since handicrafts rely on domestic resources, it can be said that about 80% of the value of their data (such as labor, raw materials, production tools, etc.) is provided from within the country. It is possible that any increase in production and sales will have a direct effect on gross national income.

The findings of this article show that 1360 craftsmen work in 1183 workshops in 16 fields of wood and wicker handicrafts. Among the various fields of wooden and wicker handicrafts, the Khatam has many applicants, followed by mosaics and wood carving, as well as wooden sculpture. Apart from Joak Kari, the fields whose craftsmen are less than ten people, its craftsmen have often migrated to Shiraz from other cities, such as bamboo weaving, Moharagh-e-Sagheh-e-Gandom (burning of wheat stem surface), Kapoo making (type of matting with colored yarn and mat), joinery work. In some cases, craftsmen have mastered another field in addition to their field of specialization, such as wood carving, lattice work, and wood mosaic. Although the number of women in the fields studied is less than men, but their number is also significant. Despite the large number of graduates in the field of handicrafts during the last three decades, their activities in these fields are low and the absence of educated people and designers among these craftsmen has made the designs repetitive. The presence of women was also prominent with a fragile difference compared to men, and it seems that the home-based activities of these workshops, especially the fields that can be produced at home, have been effective in welcoming women. In terms of geographical distribution of wooden and wicker handicrafts group in Shiraz, it can be said that they are scattered in the ten regions of Shiraz. The highest distribution of wooden handicraft workshops is in regions 5, 8, 4, 9 and 3, respectively. Wood workshops that provide wood art infrastructure or provide raw materials are scattered in regions 4 and 5 that located in the area of Adalat Boulevard, Rahmat Boulevard, and the southern ring road of Shiraz. These workshops are also considered as the main centers for furniture production. The wood sculpture and wood carving are more concentrated in areas 5, 4, 3 and 8. Among the wood arts, Khatam and wood mosaic are more scattered throughout the city.

Keywords: Shiraz, wooden and wicker handicrafts, geographical distribution